BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník IV. **Číslo 1.** **Marec 2006**

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

V roku 750. výročia udelenia mestských privilégií Banskej Bystrici bola vydaná ojedinelá kniha Dejiny slobodného kráľovského mesta Banská Bystrica. Jej autorom je Emil Jurkovič, ktorý dielo dokončil v r. 1922, ale až v r. 2005 vyšlo prvýkrát tlačou.

Jedinečnosť diela treba vidieť vo viacerých rovinách. Predovšetkým je to prvá monografia, ktorá spracováva dejiny Banskej Bystrice od prvopočiatkov po r. 1900. Knihu si objednalo mesto za richtárovania Júliusa Cesnaka u Emila Jurkoviča a jej rukopis, ktorý postupne narástol do úctyhodných rozmerov, bol v minulom storočí riadne mestom odkúpený. Monografia je prvým prekladom pôvodne po maďarsky napísaného diela a, samozrejme, je to jej prvé vydanie.

Pretože ide o dielo zaujímavé a, zrejme, nie každému prístupné, rozhodli sme sa uverejňovať v Bystrickom permone niektoré časti monografie. Otvorme teda túto jedinečnú knihu a spolu sa začítajme do úchvatnej histórie Banskej Bystrice, nazrime do osudov ľudí, ktorí jej otvárali cestu ku dnešnej kráse.

V tomto čísle uverejňujeme predslov autora.

Pokračovanie na str. 5.

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Najstaršia doteraz známa historická mapa so zakreslenou Banskou Bystricou (Neusoll) je od Lazarusa Rosettiho z r. 1513. Na tejto mape pravý prítok Hrona, riečka Bystrica vyteká z rozľahlého jazera označeného ako „Holie“. Dnes v Starohorskej doline žiadne takéto jazero nepoznáme. Vodné nádrže v Motyčkách a v Jelenci sú celkom nové, boli vybudované pre Jelenecko-starohorskú vodnú elektráreň v r. 1925. Súdobí historickí geografi sa nazdávajú, že je to v tej dobe pochopiteľný omyl autora mapy, alebo zveličené zakreslenie nejakej menšej vodnej nádržky na splavovanie dreva (1). Je to naozaj tak?

JAZERO V STAROHORSKEJ DOLINE

Omyl to určite nebol. Pozornosť vzbudzujúca vodná plocha v Starohorskej doline kedysi naozaj bola. Zmieňujú sa o nej najmenej tri známe historické dokumenty. Najstaršia je listina Bela IV. z r. 1263, ktorou kráľ dáva bystrickému richtárovi Ondrejovi pozemky medzi Bystricou a Ľupčou. Tento majetok zasahoval až do Starohorskej doliny. Od toho má asi svoj názov terajšia dolina a osada Richtárová. Podľa listiny jeho hranice na severe tvorili pramene Selčianskeho potoka, veľká skala pri Španej Doline, rybník alebo vodná plocha „gezerna“, pramene Ľupčice a vrch „Thurstan“ (2). Potom je tu listina týkajúca sa sporov o hranice Ľupčianskeho hradného panstva asi z r. 1544 –46. V nej sa pri popise úžitkov panstva zo Starohorskej doliny uvádza, že pri „jazere nad Jelencom“ sa nakosilo 40-50 fúr sena a v tomto „jazere bolo veľa dobrých a pekných pstruhov“ (3). Najdôveryhodnejšou listinou je Constitutio Maximiliána, tzv. Maximiliánov lesný poriadok, ktorý vydal cisár Maximilián II. v r. 1565. Obsahuje popis stavu lesov v okolí Banskej Bystrice ako ho v r. 1553 zistila osobitná cisárom Ferdinandom I. poverená komisia. V časti IV., kde sa hovorí o lesoch patriacich k baniam a hutám na Starých Horách sa uvádza, že od Bukoveckej lúky a Čremošnej dolu „po jazero“ je listnatý les a smerom „k jazeru“ je zmiešaný s jedľami (4).

Pokračovanie na str. 4

Stratené jazero označené na dobovej mape menom Holie. Kde sa podelo?

ŤAŽBA MEDI V OBLASTI ŠPANEJ DOLINY V PRAVEKU

Územie Slovenska je známe svojím nerastným bohatstvom, pričom jeho nezanedbateľnú časť tvoria ložiská kovov. Jedným z nich je aj meď, ktorá bola (okrem zlata) prvým kovom spracovávaným v praveku na Slovensku.

Svedčia o tom aj nálezy medených predmetov, hlavne nástrojov (sekeromlaty, sekery, kliny, dláta), pochádzajúce z neskorej mladšej doby kamennej – eneolitu (3 000 - 1 800 pr. Kr.). Pri hľadaní pôvodu suroviny, z ktorej boli vyrobené bola pozornosť zameraná na oblasť starohorsko-špaňodolinského revíru odkiaľ pochádzajú prvé doklady pravekej ťažby – kamenné mlaty. Archeologický výskum, ktorý bol uskutočnený v r. 1970-71 bol situovaný na haldy v lokalite Piesky. Boli vytýčené viaceré sondy, avšak nebola nájdená nepo-rušená terénna situácia, ktorá by dokazovala pravekú ťažbu. Bolo to spôsobené rozsiahlou stredovekou a novovekou ťažbou, ktorá zničila jej prípadné stopy, aj keď nie je vylúčené, že pri väčšom rozsahu skúmanej plochy by bolo možné nepo-rušenú situáciu nájsť.

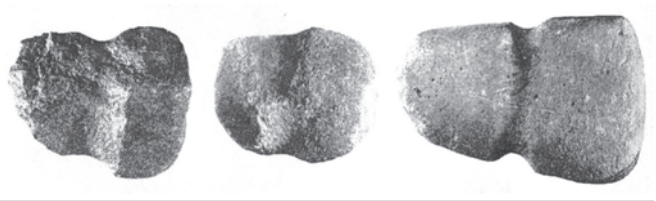

Kamenný mlat používaný na medenú rudu. Nálezisko Špania Dolina – Piesky.

Medené sekeromlaty, jedny z prvých medených predmetov nájdených na Slovensku.

Spomínané mlaty boli tiež nájdené v druhotnej polohe. Areál ich výskytu pokrýva celú oblasť Pieskov. Boli vyrobené zo žuly, kremenca, granodioritu, amfibolitu, živcového pegmatitu, aplitu a pieskovca (určenie Ľ. Illášová).

Celkove ich bolo zadokumentovaných cca 200. Ich počet bude, ale určite vyšší. Boli buď z okruhliakov z vodných tokov (Hron, Bystrica, Starohorský potok), alebo z hornín pochádzajúcich z Nízkych Tatier, Kremnických Vrchov a Veľkej Fatry. Podľa tvaru ich môžeme rozdeliť na hranolovité, valcovité, kužeľovité a kvadratické. Podľa hmotnosti ich ďalej delíme na malé – do 1 kg, stredné – od 1 kg do 2,5 kg a veľké – od 2,5 kg vyššie. Najťažší mal hmotnosť 3,8 kg.

Na niektorých mlatoch sa nachádza okružný žliabok. Malé a stredné mlaty majú okružný žliabok v strede a je pomerne široký a hlboký. Umožňovalo to dobré pripevnenie ku porisku. Niektoré veľké mlaty majú plytký okružný žliabok, ktorý je umiestnený asymetricky, čo naznačuje, že boli určené na priame uchopenie do ruky. Niektoré veľké mlaty mali až dva okružné žliabky. Kvadratické (motykovité) mlaty nemali okružný žliabok, ale len vybratia na hranách.

Pokiaľ ide o stopy po obydliach, ani tieto neboli zatiaľ nájdené. Pravdepodobne išlo len o sezónne príbytky, ktoré používali prichádzajúci prospektori – baníci v čase ich činnosti. Tvrdé horské podmienky zrejme neumožňovali celoročnú ťažobnú činnosť.

Ďalším dôkazom pravekej ťažby sú keramické črepy, nájdené pri archeologickom výskume, ktoré môžeme priradiť pravdepodobne ku Lengyelskej kultúre- skupina Brodzany-Nitra. V stupni Lengyel III sa po prvýkrát objavuje jednoduchá medená industria. Je veľmi pravdepodobné, že ťažba medi na Pieskoch pokračovala aj v ďalšom období praveku (staršia doba bronzová). Zrejme do tohto obdobia môžeme zaradiť dve kamenné podložky na drvenie rudy a dva veľké medené koláče (jeden z hmotnosťou 15,25 kg), ktoré tu boli nájdené.

Lokalita Piesky je zatiaľ jediným preukázateľným pravekým ťažobným miestom na Slovensku a je jedným z miest v Európe s najväčším výskytom kamenných mlatov. Priame doklady ťažby môže priniesť len ďalší archeologický výskum.

Peter Ušiak

KAHANEC - TRETIE OKO BANÍKA

... „zásoby rudy sa nám na povrchu rýchlo míňajú, budeme musieť preskúmať bohatstvo našej zeme zvnútra“ ...

Asi takto nejako začal v 13. storočí dlhý boj človeka s prírodou o jej skryté bohatstvo….človek sa ponoril pod zemský povrch s nádejou, že objaví nové ložiská nerastných surovín, potrebných pri výrobe pracovných a spotrebných predmetov.

Denné svetlo si zobral so sebou pod zem v podobe ohňa. Prvé doklady o svietení v bani hovoria o tých najjednoduchších technikách, ako rozložením si ohňa v bani, v mieste, kde by jeho spaľujúca teplota neprekážala pri práci. Ako dôkaz nám môžu slúžiť zbytky uhlíkov nájdených v starých šachtách.

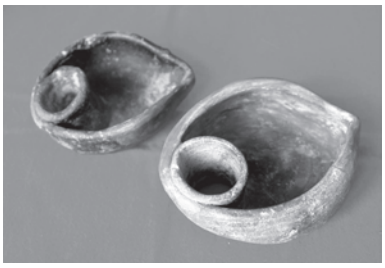

Hlinené kahance.

Potreba priblíženia „svetla“ k rudnej žile viedla k zdokonaľovaniu osvetlenia. Živicové triesky z mäkkého dreva horeli dlhšie, no slabým plameňom. Neskôr sa začali používať smolné fakle, kusy dreva namáčané v smole.

Všetky tieto pokusy o osvetlenie baní viedli k neustálemu hľadaniu dokonalejšie svetla.To svetlo sa „skrývalo“ v kahanci. Prvé zmienky o svietení kahancom máme už z čias rímskych a egyptských baní, kedy sa používali hlinené kahance a z rímskych baní máme dôkaz o používaní železných lampičiek.

Kahanec bol „vyživovaný olejom“. Olej zas napájal knôt , ktorý horel oproti drevu pomalšie a svetlo bolo jasné a silné. Knôty sa zhotovovali sprvu z machu ,neskôr z konopných nití , ktoré mali dobrú vodivosť.

Prvými kahancami v „slovenskom podzemí“ boli kahance hlinené, ktoré sa používali od 13.storočia až zhruba do 17. storočia. Sú to ploché misky, v ktorých horel knôt a oproti výlevke mali dutý otvor na nastoknutie buď palice, alebo prstu. Tieto kahance nazývame aj palčiaky. Názov dostali podľa spôsobu držania, kedy sa do otvoru na držanie vsunul palec.

Kovové kahance.

V 17. storočí sa objavujú prvé kovové kahance, nazývaná tiež funce. Tvarovo sa veľmi nelíšili od hlinených kahancov, azda len tým, že sa prichytávali na drevené trámy v podzemí pomocou háku. Materiál ako železo, meď zaručovali ich „nerozbitnosť.“ Funce rozoznávame, otvorené a uzavreté.

Koniec 18.storočia priniesol zdokonalenie tvaru kahanca. Miska na olej začala byť hlbšia a tvarovosť nabrala na rozmanitosti. Poznáme hruškovitý, husľový, až diskovitý tvar. Boli vyrobené hlavne z liatiny, plechu, medi, mosadze. Používali sa až do polovici 19.storočia.

Kahanec, tzv. funca uzavretá.

Otvorený oheň v týchto kahancoch vedel pomáhať, ale častokrát aj zabíjal. Najmä v uhoľných baniach, kde sa nachádzal uhoľný prach a plyny, dochádzalo k explóziám, ktoré mali za následok smrť baníkov. Preto človek stále hľadal ako predísť smrti baníkov a zároveň aj zdokonaliť osvetlenie v bani, tak v Anglicku …. Ale o tom až nabudúce.

Filip Glocko

RUDY PRE BANSKOBYSTRICKÉ BANÍCTVO PRED A PO ROKU 1255

Výročie Banskej Bystrice motivovalo geológov a baníkov žijúcich a pracujúcich v tomto meste sa zamyslieť aj nad koreňmi banskobystrického baníctva a premenami v jeho charaktere v najstaršom období. Hlbšie štúdium publikovaných zdrojov ukázalo aj niekoľko príkladov nesúladu pohľadu „geológov" a „historikov" na toto, z pohľadu mesta, nepochybne kľúčové obdobie. Ak by v tomto priestore neboli známe výskyty medi dávajúce perspektívu baníckeho využívania, určite by sa akt udelenia mestských výsad nebol uskutočnil, so všetkými dôsledkami pre rozvoj mesta.

Už v rukopisnej práci Jurkoviča z roku 1922 (Pisoň et al. 1968) bolo konštatované: *„Už pred založením mesta bola na jeho území staršia slovenská osada Bystrica ,ktorej obyvatelia popri poľnohospodárstve ryžovali zlato v riečišti Hrona a jeho prítokov. V povrchových jamách ťažili striebro a meď."* Na prvý pohľad je zrejmé, že sa jedná o dve priestorovo i časovo nezávislé aktivity.

Najstaršej ťažbe medi v okolí Banskej Bystrice boli venované viaceré príspevky Liptákovej (1973), Točíka a Bublovej (1985), Točíka a Žebráka (1989), Novotného a Novotnej (1992), ktoré zhodnotil aj na základe uchovaných zbierkových predmetov v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici Labuda (2003). Nálezy kamenných mlatov, eneolitického črepu a tiež „medeného koláča" boli zaraďované do mladšej fázy doby bronzovej. Boli však zistené na sekundárnych polohách historických banských odvalov, rozčlenených ťažbou po r. 1964, čo z pohľadu presného datovania vždy prináša problémy. Z pohľadu geológov možno potvrdiť skutočnosť, že rudné žily s primárnymi rudami medi, chalkopyritom a tetraedritom, na ktorých procesmi zvetrávania vznikla veľmi blízko povrchu zóna prirodzenej cementácie, tvorená primárnou cementačnou meďou. Tá bola dostupná prvým ťažiteľom a vďaka svojej kujnosti bola aj mechanicky upravovaná. Až neskôr (v dobe bronzovej) sa začala uplatňovať tepelná úprava.

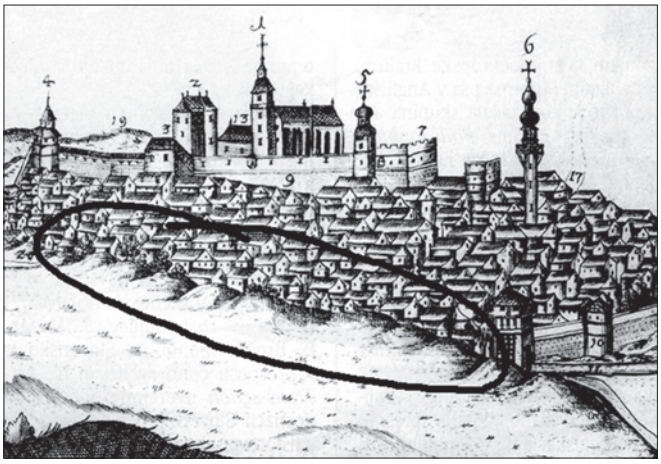

Detail veduty od neznámeho kresliara z r. 1676. Pri sútoku Hrona a Bystričky kresliar zachytil stopy po ryžovaní.

Ak sa doposiaľ nenašli primárne miesta týchto najstarších ťažieb a spracovania skôr svedčí o viacnásobnom opakovaní ťažobných etáp a tým aj intenzívnej antropogénnej transformácii krajiny medzi Starými Horami a Špaňou Dolinou, najmä v jej centre na Pieskoch, než o spochybnení existencie týchto aktivít. Z mladšieho obdobia medených aktivít je potrebné spomenúť zmienku Zipsera (1817), že na úpätí Haliara pri Starých Horách boli v r. 1006 odkryté bohaté ložiská. Súdiac podľa opisu, neboli otvorené štôľňou, ale iba povrchovým „obnažením" (mit Entblössung). Táto interpretácia je blízka Jurkovichovi (1922), keď hovoril o *„povrchových jamách, kde sa ťažilo striebro a meď"*.

Pokiaľ však ide o získavanie striebra pri ťažbe medi v staršom období, napriek pomerne častým konštatovaniam v historických štúdiách, že bolo skutočnosťou už v 11. storočí, z pohľadu známych faktov o mineralogickom zložení medených ložísk tejto oblasti, prítomnosť rýdzeho striebra nebola potvrdená. Chemicky, či už ako stopa alebo prímes, samozrejme je prítomné v tetraedritoch, často aj výraznejšie. Jej získavanie bol problém predovšetkým technologický, ktorý sa v našej oblasti vyriešil až príchodom Thurzovcov, koncom 15. storočia. (O skoršom sciedzovaní a vyvážaní medi už minimálne 111 rokov pred vznikom Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti sme podrobnejšie písali v mimoriadnom čísle v júli 2005 - *poznámka redakcie*)

Stopy po aktivitách spojených s ryžovaním zlata sú zatiaľ rovnako zakryté alebo rozrušené rozsiahlou antropogénnou aktivitou. Z geologického pohľadu je hľadanie primárnych zdrojov, v transportnom dosahu riek okolia Banskej Bystrice, kľúčovou otázkou. Rieka Hron, prameniaca južne od Kráľovej Hole, určite priberala z dolín Nízkych Tatier, spolu so zvetralinami aj drobné zrná alebo pliešky zlata z Sb – Au nálezísk (Dve Vody, Medzibrod, Lom, Lomnistá) i W – Au nálezísk (Jasenie). V dolinách Jasenianska, Lomnistá i niektorých ďalších sa spomína i ryžovanie v náplavoch. Omnoho zaujímavejšou primárnou lokalitou je Harmanec (priestor nad Harmaneckou papierňou). Rieka Bystrica sa hlboko zarezala do sedimentov permského veku i starších rúl so zlato - kremennými žilami, s pomerne vysokým obsahom zlata (až 150 g.t^{-1}) a dĺžka žíl dosahovala až 1300 metrov.

Ťažba v r. 1923–1926 (aj keď bola vedená len ako kutacie práce) potvrdila prítomnosť makroskopicky rozlíšiteľných plieškov zlata a aj ich prítomnosť v sedimentoch Bystrice. Blízkosť Banskej Bystrice a šírka najmladších, holocénnych náplavov dáva niekoľko možností lokalít, kde mohli prebiehať ryžovacie práce. Podľa Jurkoviča snáď už v slovanskom období, v 9. storočí, pred kolonizáciou Banskej Bystrice. Podľa našich hodnotení to mohlo byť jednak v priestore dnešnej papierne, na širokej nive Bystrice od Uľanky pod Nový Svet a v záverečnom úseku, od Kostiviarskej po sútok s Hronom. Pri prehliadke banskobystrických historických vedút, pri detailnom prezretí jednej, od neznámeho kresliara, datovanej r. 1676, sa dalo konštatovať, že v pravej dolnej časti je veľmi presne vyznačený nielen sútok Bystrice s Hronom, ale aj časť alúvia Bystrice so zaujímavou sériou výsypok, paralelne s tokom (na jeho pravom brehu), ktoré nápadne pripomínajú stopy po ryžovaní. Presnosť zakreslenia terénnych tvarov (svah Urpína, v pozadí Baranovo a Panský diel), sú až prekvapujúco verné. Dáva to nádej, že je to doklad reálne potvrdzujúci ryžovanie aj v 17. storočí a zároveň možno naznačujúci, že kreslič hodnotu a význam tohoto zoskupenia poznal a podrobne ho zdokumentoval. Časť zlata sa dostala riečnym transportom aj do Hrona (na vedute sú podobné menšie kopčeky aj na jeho oboch brehoch). Napriek relatívnej bohatosti a veľkosti zlatiniek predsa len výskyt nie je taký veľký, aby poskytol významné množstvá zlata a tým mal aj výraznejší význam v dejinách mesta. Možno i preto fakty o ryžovaní sú skromnejšie.

Medzi informáciami o ťažených kovoch zatiaľ nebolo spomenuté železo. A bolo to práve železo, ktoré sa v baníctve uplatnilo už minimálne od nemeckej kolonizácie (13. storočie) ako „výrobný prostriedok". Kladivká, železka, kliny, zasekávače, banské kahance postupne vyradili kamenné mlaty s podložkami, ktoré od doby medenej tu slúžili najstarším baníkom. Otázkou ostáva, kde sa železná ruda „menila na kov" železo, z ktorého boli vyrobené? Ponúka sa možnosť miestnych zdrojov z „gossanov" (oxidačnými procesmi rozložená vrchná časť ložiska). Tie boli známe v Starých Horách, Španej Doline i širokom okolí Ľubietovej. A nemohli to byť aj členovia keltského kmeňa Kotínov, o ktorých hovorí Tacitus v Tuskulskom elégiu v poslednom storočí starého veku? Zatiaľ overené dokumenty nemáme. S nádejou očakávame spracovanie vzorky „železnej trosky" z lokality Staré Hory – Richtárová, nájdenej a darovanej Stredoslovenskému múzeu Aurelom Žarnovičanom. Prejavuje sa vysokým magnetizmom a aj hmotnosťou. Vysoký magnetizmus by mohol byť aj z „meteorického železa", ktoré sa v niektorých oblastiach považuje za najstarší zdroj.

Detail dobového obrázku približuje povrchové kutanie.

Nech už výsledok bude akýkoľvek, doklad bude aj pripomenutím jedného z nadšených zberateľov a spolupracovníkov, s ktorým sme sa už navždy rozlúčili. Aj mnohí iní nálezcovia, ktorí urobili prvý krok tým, že niečo našli, sa ocenenia dožili (niektorí, žiaľ, aj nie) až následným spracovaním predmetu, ktorý dostal svoj zmysel. Pre všetkých, ktorí v minulosti i dnes prispievajú k hlbšiemu poznaniu našej histórie i prírody, chcem venovať i tento pohľad na históriu hľadania a získavania kovov.

Juraj Galvánek

Výber použitých literárnych zdrojov :

Jurkovich E., 1922 : Monografia o dejinách Banskej Bystrice (maďarsky mcs.). rodinný archív autora, Budapešť, cca 2000 s.

Labuda J., 2003 : Špania Dolina ako významná archeologická lokalita. Zborník zo seminára : Meď v Európe, SBM Banská Štiavnica a SAŽP Banská Bystrica, s.30-33

Pisoň Š. et al. 1968 : Slovník obcí Banskobystrického okresu. Stredosl. vydavateľstvo Banská Bystrica, 368 s.

Zipser G.A., 1817 : Versuch eines topographis – mineralogischen Handbuches von Ungarn, Oedenburg, 440 s.

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

JAZERO V STAROHORSKEJ DOLINE

Pokračovanie zo str. 1.

Otvorenou otázkou zostáva, kde tá vodná plocha bola, či ju vytvorili ľudia alebo príroda a či bola len jedna. Definitívnu odpoveď môže dať len ďalšie hľadanie v archívoch a hlavne cielený terénny prieskum. Dovtedy sme odkázaní na hypotetické úvahy, ktoré sa dajú opraviť alebo aj vyvrátiť.

Smerodajným východiskom môže byť tektonicko-erózna genéza územia. Starohorskú dolinu tvorí niekoľko stupňovito nad sebou položených širších úvalín, napr. pri Uľanke, Polkanovej, Starých Horách, Dolnom Jelenci a Motyčkách, ktoré sú od seba oddelené zúženými miestami a tiesňavami, ako je to pri Jelenci. V úvaloch je spád údolia mierny, v zúžených častiach naopak dosť veľký. Medzi Motyčkami a Dolným Jelencom sa na potoku vytvorili kaskády a vodopády. Ale nad Starými Horami a Motyčkami voda kedysi tiekla v meandroch medzi močarinami. To sú dve miesta, kde je výskyt prirodzených vodných plôch v minulosti najviac pravdepodobný (5).

Prehradenie doliny pri Starých Horách mohli spôsobiť recentné náplavy z rozsiahleho hôľneho povodia potoka Ramžiná, pritekajúceho od Tureckej. Pri Motyčkách hrádzu v údolí mohli vytvoriť dnes už odvezené masy travertínu, na zvyškoch ktorého je postavený kostol a okolité stavby. Ťažbu travertínu tu spomína G.Zechenter-Laskomerský, keď hovorí o náleze ľudskej kostry, ktorá bola v ňom sfosilizovaná (6).

Dnes je takmer nepochybné, že v Starohorskej doline prírodné jazerá kedysi boli a že ich pozostatky v podobe rozsiahlych močarín a rybníkov pretrvali až do 16. stor. Jedno z nich, najskôr to pri Starých Horách poslúžilo aj pri vymedzení donácie pre bystrického richtára Ondreja. Druhé jazero pri Motyčkách naozaj mohlo vyvolávať zdanie, že voda riečky Bystrice vyteká z neho. A nielen zdanie. Aj teraz potok začína pri vyvieračke na Jergaloch. Ak jazero siahalo až sem, čo je veľmi pravdepodobné, tak to bola realita. Po jeho názov „Holie" nebolo treba chodiť ďaleko. Od kostola z Motyčiek aj dnes vidieť masív Zvolena, ktorého hole sa zrkadlili priamo na vodnej ploche (7).

Jedna z historických záhad okolia Banskej Bystrice je týmto možno už vysvetlená. Čakajú nás ďalšie.

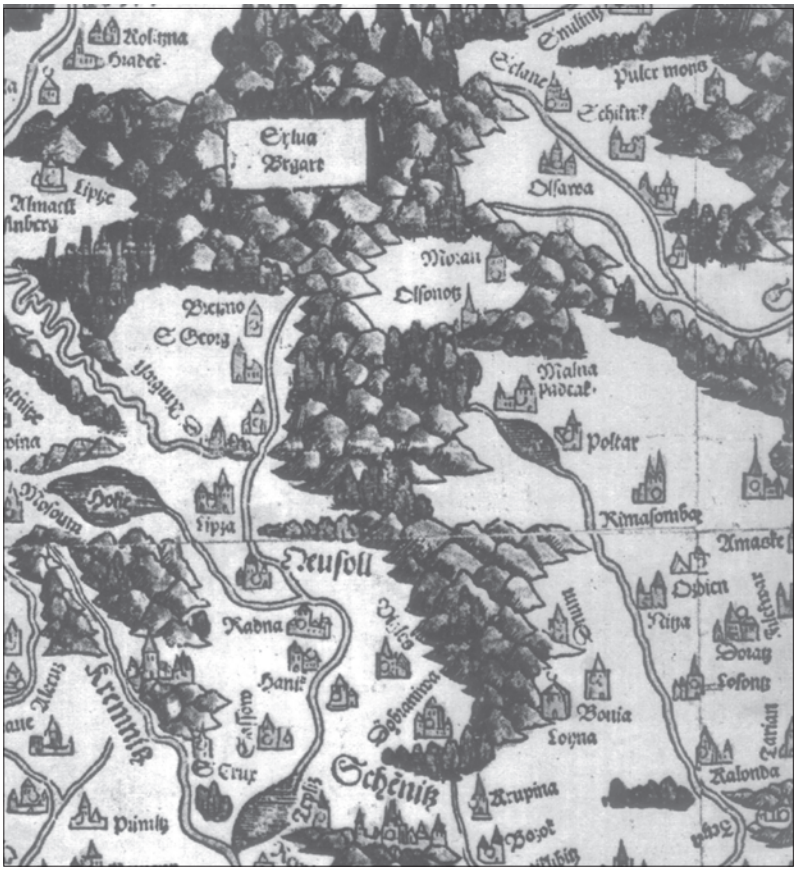

Najstaršia doteraz známa historická mapa so zakreslenou Banskou Bystricou (Neusoll) od L. Rosettiho z r. 1513.

1. Ľ.V.Prikryl in B.Nižňanský: Banská Bystrica na historických mapách, Zborník Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru, UMB B.Bystrica r. 2002
2. Mesto B.Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností 1255-1536 (ed. E.Matulay) č. 8, Bratislava 1980
3. M.Skladaný, O.Tomeček: Hranice Ľupčianskeho hradného panstva v polovici 16. str., Acta historica Neosoliensia č. 3, UMB B.Bystrica r. 2000
4. J.Madlen: Constitucio Maximiliana: Zborník prác lesníckeho a drevárskeho múzea II., Osveta Martin r. 1962
5. Veľkosť vodou pokrytej plochy nad Starými Horami mohla byť 6 až 8 ha. Nad Motyčkami takéto zamokrené územie mohlo mať až 10-12 ha.
6. V tomto zvyšku travertínovej kopy sa v Motyčkách pod školou zachovala 69 m dlhá pre návštevníkov neprístupná jaskyňa, ktorá bola v r. 1995 vyhlásená za prírodnú pamiatku. In: Turistická mapa 1:25000 Donovaly, Šachtička, Turecká, textová časť, VKÚ š.p. Harmanec r.2000
7. Názov jazera pri Motyčkách „Holie" mohol vzniknúť aj tak, že nad ním v smere na terajšie Jergaly a Sliačany začínali možno už vtedy nezalesnené (holé) lúčne svahy. V listine o hraniciach Ľupčianskeho panstva sa uvádza, že sa tu v tom čase (16. st.) nakosilo 40-60 fúr sena.

Milan Žuffa - Ellek

NIEKTORÉ OKRÚHLE VÝROČIA ZO STAVEBNEJ HISTÓRIE MESTA

Pred 600 rokmi – v roku 1406 v zámockom areáli, pri južnej stene Kostola Nanebovzatia Panny Márie, postavili Karner sv. Michala. Polygonálna stavba s priemerom sedem metrov slúžila ako kostnica. Karner bol súčasťou cintorína, ktorý v tej dobe obklopoval farský (nemecký) kostol zo všetkých strán (tzv. slovenský kostol – sv. Kríža vtedy ešte nestál).

Pred 500 rokmi – v roku 1506 na Ringu (Hlavnom námestí) začali stavať budovu tzv. vážnice, ktorú môžeme vidieť aj dnes v susedstve Hodinovej veže. Vežu k vážnici pristavali o necelých 50 rokov neskôr. Vážnica slúžila ako „priemyselná" váha, na ktorej mesto a Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik vážili spracovanú meď určenú na predaj a na vývoz.

Pred 400 rokmi – v období po októbri roku 1606 vznikli dva pôdorysné plány Banskej Bystrice zachytávajúce aj vývoj stavebných prác na opevnení mesta. Dnes sú to najstaršie zachované plány Banskej Bystrice (na jednom z nich je dodatočne dopísané chybné datovanie, rok 1589).

Pred 300 rokmi – nielen v roku 1706, ale počas pomerne dlhého osemročného obdobia (1701 – 1709) bola na Hlavnom námestí zastavená stavba jezuitského Kostola sv. Františka Xaverského. Kostol začali stavať v roku 1695, no počas stavovského povstania Františka II. Rákoczyho museli jezuiti stavbu nielen prerušiť, ale boli aj vyhnaní z mesta. Kostol, ktorý sa neskôr stal aj katedrálnym (kapitulským) dokončili v roku 1715.

Bývalý rímsko-katolícky bohoslovecký seminár v Hronskej (dnes Kapitulskej) ulici postavili pred 200 rokmi.

Pred 200 rokmi – v roku 1806 v Kapitulskej (vtedy Hronskej) ulici postavili budovu rímsko-katolíckeho bohosloveckého seminára. Pôvodne dvojpodlažný objekt v roku 1899 prístavbou zväčšili o jedno poschodie. Od minulého roku v budove sídli Diecézne centrum Jána Pavla II.

Pred 100 rokmi – v roku 1906 postavili v dnešnej ulici Dominika Skuteckého vilu, ktorá stojí v susedstve budovy Slovenskej televízie. V 30. a 40. rokoch minulého storočia v nej býval známy banskobystrický lekár, primár a riaditeľ Mestskej verejnej nemocnice, MUDr. Daniel Petelen.

Ján Baláž

DEJINY SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA BANSKÁ BYSTRICA

PREDSLOV

Slobodné kráľovské banské mesto Banská Bystrica sa v roku 1896 na slávnostnom zasadnutí mestskej rady pri príležitosti krajinských milenárnych osláv jednoznačne uznieslo, že nechá napísať mestskú monografiu. Prial som si podujať sa na napísanie takéhoto diela, hoci so skromným nadaním, ale s oddanou láskou, lebo už aj predtým som s radosťou skúmal minulosť mesta a jednotlivé zaujímavejšie správy som publikoval v miestnej tlači. Ba dokonca rok predtým som v obsiahlej knihe spísal monografiu tunajšieho Vyššieho kráľovského katolíckeho gymnázia. Mestská inteligencia prijala moju ponuku vďačne a s dôverou, a tak sa čoskoro medzi nami zrodila dohoda, ktorá ma zaviazala v priebehu 7 rokov vyhotoviť toto dielo.

Vtedy som sa pustil do bádania v mestskom archíve. Dá sa to skôr považovať za výskum mestského archívu, pretože som sa pustil rad-radom do skúmania všetkých mestských protokolov, potom starších fasciklov, účtovných kníh, cechových listín a diplomov. Väčšou než toto obrovské dielo mohla byť už len moja láska k histórii – mohol som sa kochať v čoraz väčšom počte zaujímavých, dôležitých a dovtedy úplne neznámych materiálov. So stupňujúcim sa nadšením som zhromažďoval vhodný materiál: po preskúmaní obsahu mestského archívu som pokračoval v archívoch tunajšieho banského kapitanátu, riaditeľstva lesov, farského úradu. Ten posledne uvedený mi ponúkol skvelý materiál v podobe presných diárií jezuitského rádu. Na moju veľkú úľavu mi pomohla aj okolnosť, že na tunajšom riaditeľstve lesov sa zachovali aj netorzovité listiny z čias „kompromisného sporu“ medzi komorou a mestom z archívu banskoštiavnického banského riaditeľstva. Vďaka láskavosti vtedajšieho riaditeľa pána Júliusa Tomčániho som ich mohol dôkladne preskúmať. Takmer v rovnakom čase preskúmaval tieto materiály aj vtedajší lesnícky praktikant pán Eugen Zivuska. Zostavoval inventár starých listín riaditeľstva lesov (ZIVUSKA, J.: *A Beszterczebánya m. kir. Erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke.* Beszterczebánya 1906). Tak som neraz mal možnosť prediskutovať s ním prebádaný materiál, vymeniť si názory a navzájom sa upozorniť na dôležitejšie veci.

Emil Jurkovič (2.12.1857-4.8.1936), jediná známa zachovaná fotografia

Medzitým som usilovne študoval predchádzajúce práce, ktoré doteraz boli literárne publikované a ktoré som mal bezpodmienečne využiť pri svojej práci. Nemohol som opomenúť diela G. Wencela, J. Kachelmanna, A. Pécha, A. Ipoliho a Ch. A. Zipsera; za rovnako nevyhnutnú úlohu som musel pokladať prieskum jednotlivých domácich archívov. Z regionálnych archívov som si vzal pod drobnohľad najmä obsah kremnického mestského archívu. Aj pri tejto práci však bolo pre mňa veľkou pomocou, že jeho najusilovnejší bádateľ a najdôkladnejší znalec, brezniansky farár pán Michal Matunák, mi dal k dispozícii svoje excerpty. Nepochybne veľa cenného materiálu obsahujú archívne oddelenia označené ako *Bellica*[1] , ale správy o protitureckej mobilizácii sa Banskej Bystrice bezprostredne nedotýkajú a údaje vzťahujúce sa na vojenské záležitosti neskorších dôb sú doložené aj v banskobystrickom mestskom archíve. Veľa zaujímavého materiálu vzťahujúceho sa na Banskú Bystricu sa mi taktiež podarilo získať z banskoštiavnických archívov (z mestského archívu a z archívu banského riaditeľstva).

Ostávalo ešte preskúmať spisy viedenského *Hofkammer-Archiv*u. Žiaľbohu, tento zámer definitívne zmarili udalosti svetovej vojny, ktoré čoraz viac znemožňovali cestovanie a možnosti pobytu vo Viedni. Ostatne, tento materiál som už raz dávnejšie (roku 1894) – hoci povrchne – prešiel a nadobudol som dojem, že v tamojšom súbore *Neosoliensia* sú takmer výlučne materiály vzťahujúce sa priamo na baníctvo alebo na súvisiace otázky. Jednotlivé dôležitejšie správy (ako napríklad Ruprechtove správy z Tököliho čias) boli doložené aj v archíve banského kapitanátu. Využil som aj jednotlivé listiny krajinského archívu.

Obrovskú prácu pri zhromažďovaní materiálu mi veľmi uľahčil po staročia praktizovaný zvyk mestských notárov, že protokoly (*Protocollum Praetoriale* a *Protocollum Judiciale*) viedli s nevídanou svedomitosťou. Zapisovatelia sa neuspokojili s tým, že by zaznamenávali len uznesenia mestskej rady. S najväčšou precíznosťou zachytili všelijaké podania, listy, nariadenia atď. atď., nevynechajúc z nich ani riadok. Spomínané podania a listy sa zasa dostali do archívnych zväzkov a boli v nich zachované.

Pri výskume som nakoniec nemohol opomenúť účtovné knihy, keďže poznaniu hospodárskych, kultúrnych a obranných udalostí zo života mesta ponúkajú neoceniteľné bohatstvo materiálu.

Pri výskume sa na svetlo sveta dostali aj niektoré kroniky, ktorých obsah ma pri písaní mojej práce nemohol nechať ľahostajným. Takou bola Plotschiova kronika z roku 1606 a kronika z roku 1662, ktoré sa nám zachovali v protokoloch z uvedených rokov. Ďalej to bola istá radvanská kronika, ktorá obsahuje Sen Jána Radvanského (*Somnium Domini Joannis Radvanszky*) a ponúka zaujímavé poznatky najmä o tejto rodine. Použil som aj Marzaniho poznámky, a to z exemplára nachádzajúceho sa v archíve banskobystrického mediarskeho hámra, ako aj najstarší historický záznam, pamätný spis napísaný Jánom Dernschwamom, ktorý je majetkom riaditeľstva lesov.

Zbieranie nesmierneho množstva materiálu si vyžadovalo roky práce. Už roku 1904 malo byť dielo hotové, ale ja som ešte stále bol len pri zbere materiálu. Preto som požiadal mestské zhromaždenie nielen o odklad, ale – berúc na zreteľ množstvo nazhromaždeného, ako aj ďalšie množstvo potenciálne využiteľného materiálu – taktiež o rozšírenie zmluvne dohodnutého rozsahu diela z tridsiatich autorských hárkov, ku ktorým som sa zaviazal, na sto autorských hárkov. Vtedy som predostrel aj plán monografie.

Mestské zhromaždenie ochotne súhlasilo s mojou žiadosťou, ale ja som už, žiaľ, mohol napredovať v práci iba veľmi pomaly. Plne som bol vyťažený úradom – vedením najskôr aradského a potom banskobystrického vyššieho gymnázia a ešte viac som bol zaneprázdnený od roku 1906 v postavení hlavného oblastného školského inšpektora. Vtedy veru uplynuli aj mesiace bez toho, že by som mal príležitosť ohliadnuť sa za mojím srdcu milým zamestnaním.

Nakoniec je dielo dokončené. Jeho rámec presahuje aj dohodnutých sto autorských hárkov. Veď už aj práce o histórii rokov 1848 – 49 (dielo publikované v roku 1898, 2. vyd. roku 1903) a udalostiach z rokov 1703 – 1711 predstavujú spolu 28 autorských hárkov. Zmenené politické pomery a v nadväznosti na to nekonečne predražené vydavateľské náklady zatiaľ nedovoľujú, aby sa dielo mohlo dostať do rúk mojich bývalých spoluobčanov. V šere archívu musí vyčkať na lepšie časy, keď priaznivejšie podmienky umožnia vytlačenie monografie.

V mojej práci sa môžu a iste sa aj nájdu chyby a nedostatky, ale každý bude musieť uznať, že som sa veci oddal s veľkou láskou a obetavosťou. Nikdy som nepocítil únavu z mnohoročnej práce a bádania. Medzitým som neustále publikoval raz väčšie, inokedy menšie state v miestnej alebo budapeštianskej tlači. Tie potom u mojich banskobystrických čitateľov len znásobovali záujem o veľkú monografiu. Mojím hlavným cieľom bolo odvďačiť sa Banskobystričanom, naplniť úctyhodnú dôveru mojich bývalých spoluobčanov a obdarovať ich takým dielom, ktoré je hodné staročnej civilizácie mesta a zároveň uspokojí ich túžbu po vedomostiach a ich vždy živý prejav hrejivého záujmu.

Na tomto mieste by som mal vysloviť poďakovanie všetkým, ktorí ma upozorneniami, radami a usmerneniami podporovali pri zhromažďovaní materiálu na toto dielo. Treba však poznamenať: za dlhý čas, ktorý uplynul od prvých ťahov pera až dodnes, rad mojich dobrých a milých priateľov sa veľmi preriedil. Tým, ktorí nás navždy opustili, by som už márne vzdával vďaku, ale zo žijúcich tu musím bezpodmienečne zvečniť jedno meno. Je to zaslúžilý starosta Banskej Bystrice Július Česnák, od ktorého svojho času vzišla aj idea monografie.

V roku 1896, kým ešte medzi nami prebiehali rokovania, z jeho strany som vždy pociťoval najprezieravejšie pochopenie, ktoré sa časom, keď som ho postupne oboznamoval s pokrokmi vo svojom diele, stupňovalo na živé nadšenie. Nikdy mu nechýbali povzbudivé slová, ktorými ma častoval, keď som sa ponosoval, že moje úradné poverenie brzdí napredovanie prác. A to, že dnes s Božou pomocou stojíme pri dokončenom diele, je jeho nepopierateľnou zásluhou.

Svoje dielo teda venujem jemu a šľachetným občanom Banskej Bystrice. Nech ho srdečne prijmú na znak mojej vďaky za to, že mi na 35 rokov ponúkli úplný domov s neblednúcimi spomienkami a mojim blízkym unaveným zo zápasov života zasa poskytli pokojné miesto posledného odpočinku.

Odkladám pero s posledným dvojverším Vörösmartyho básne *Úvahy v knižnici*, ktoré vzťahujem na seba:

„Ďakujeme ti, Život! Za oldomáše.
Bola to dobrá zábava, chlapská robota.“

Budapešť, november 1922

Emil Jurkovič

AKÉ BOLI BÝVALÉ BANSKOBYSTRICKÉ MESTSKÉ BRÁNY

Stredoslovenské banské mestá, na rozdiel od iných miest vtedajšieho severného Uhorska, nemali ešte v XIV., resp. XV. storočí dobudovaný ucelený systém obranných opevnení. Vyplývalo to jednak z ich centrálnej – strategicky pomerne výhodnej polohy a tiež z nerovného kopcovitého terénu, ktorý im značne sťažoval stavbu fortifikačných objektov. Impulzom pre rýchlejšie budovanie opevnení sa aj pre Banskú Bystricu stala expanzia Osmanskej ríše. V roku 1526 jej vojská v bitke pri Moháči porazili uhorskú armádu a následne v roku 1544 dobyli Fiľakovo. Tým sa Osmanom otvorila priama cesta do oblasti stredoslovenských banských miest.

V tomto období v Banskej Bystrici okrem dobudovaného opevnenia okolo celého mestského hradu existovali v ostatných častiach mesta len nesúvislé fortifikačné objekty tvorené zväčša drevenými palankovými hradbami alebo zemnými valmi. V druhej polovici XVI. storočia boli do mesta pozvaní viacerí renomovaní talianski stavitelia. Ich úlohou bolo navrhnúť a aj dohliadnuť na budovanie nových fortifikačných objektov a tiež na prestavbu starších, prevažne drevených opevnení. V roku 1615 bol dokončený posledný úsek hradieb a Banská Bystrica sa stala uzavretým mestom, obkoleseným zo všetkých strán kamennými múrmi. Okrem hradieb a 18 bášt súčasťou opevnenia mesta bolo aj 5 mestských brán, ktoré stáli na vonkajších stranách najdôležitejších ulíc: Dolnej, Hornej, Lazovnej, Striebornej a Hronskej-Kapitulskej. Farská-Bakossova ulica bola „slepá", končila múrom opevnenia. Z dnes už neexistujúcej Novej ulice viedla popri hradbách okolo Pekárskej bašty úzka ulička do Hornej ulice (tzv. „zasratá ulička").

V zadnom trakte domu na Hornej striebornej ulici č.7 stojí dodnes budova bývalej vnútornej mestskej brány nazývanej Brána "na Striebornej ulici".

Dolná brána, nazývaná tiež Kremnická ako jediná z brán stála priamo pri vodnom toku. Z jednej strany obtekaná potokom Bystrica, z druhej mlynským kanálom. V roku 1577 ju pod vedením majstra Krištofa prestavali z drevenej na masívnu kamennú bránu. Počas svojej existencie viackrát vyhorela. Naposledy v roku 1783. Vtedy podstúpila aj jednu z posledných stavebných úprav, výmenu strechy a novú výzdobu fasády. V prvej polovici XIX. storočia brána čoraz viac prekážala zvýšenému dopravnému ruchu a tak už v roku 1844 mesto uvažovalo o jej zbúraní. Dolnú bránu napokon v roku 1871 ako prvú z vonkajších mestských brán asanovali.

V Hornej ulici, v blízkosti Kostola sv. Ducha, stála Horná mestská brána. Uzatvárala severovýchodnú časť mesta a spolu so Šusterskou a Krajčírskou baštou tvorila jednu obrannú líniu. V roku 1577 ju prestavali z drevenej na kamennú. Po takmer 300 rokoch Hornú bránu ako druhú v poradí v roku 1873 zbúrali.

Na konci Lazovnej ulice, len niekoľko metrov pred miestom kde sa spája s Katovnou ulicou, stála kedysi Lazovná mestská brána. Pôvodne drevený objekt postavili pred rokom 1580. V 70. rokoch XVI. storočia podobne ako ostatné mestské brány aj Lazovnú bránu prestavali na kamennú. Stavebné práce uskutočnili pod vedením majstra Krainera. V priebehu ďalšieho obdobia ju viackrát poškodili silné požiare, ako napríklad v roku 1737 a tiež v roku 1761. Lazovnú bránu ako tretiu v poradí v roku 1883 asanovali.

Hronská brána stála na konci vtedajšej Hronskej, dnešnej Kapitulskej ulice. Postavili ju pred rokom 1573. Neďaleko nej, na Hrone, stál drevený most, ktorý vybudovali okolo roku 1539 a v roku 1565 ho prestavali na padací. V roku 1573 Hronskú bránu prestavali na kamennú. Stavebné práce uskutočnili pod vedením majstra Jána Hedvábneho. V roku 1638 bránu znovu stavebne upravovali (staviteľ Jakub II. di Pauli). Hronskú bránu ako štvrtú v poradí v roku 1885 zbúrali.

Piatou tzv. vonkajšou mestskou bránou, ktorá stála v závere dnešnej Hornej striebornej ulice bola Strieborná brána. Pôvodne drevený objekt prestavali na kamenný v roku 1573. O necelých 80 rokov neskôr sa pod vedením majstra Egídia Weichselbaumera uskutočnila ďalšia prestavba. Krátko na to, v roku 1660, miestny kamenár Daniel Zelenský upravil priečelie brány a doplnil ho o mestský erb a latinský text. V roku 1898 Striebornú bránu ako poslednú z vonkajších mestských brán asanovali.

Vnútorné brány: Približne v tretine dnešnej Dolnej ulice (v smere od námestia) stála stará brána nazývaná na Dolnej ulici. Nadväzovala na dve vnútorné línie opevnenia, ktoré v tomto priestore pretínali Dolnú ulicu. Miesto, na ktorom bola brána vybudovaná, malo svoje opodstatnenie aj z dovtedajšieho stavebného vývoja mesta, keďže v XVI. storočí spodná časť Dolnej ulice nebola ešte úplne zastavaná, tak ako ju poznáme dnes. Aj privilegované domy ringbúrgerov končili práve pri tejto bráne. K námestiu sa v tomto období počítalo aj štyri až päť domov po oboch stranách Dolnej ulice. Bránu na Dolnej ulici postavili pred rokom 1608 a asanovali ju niekedy pred rokom 1786.

Brána nazývaná „na Striebornej ulici" v skutočnosti nestála na ulici samotnej, ale v dvornom trakte dnešného domu na Hornej striebornej č.7. V podobe pozmenenej viacerými stavebnými úpravami ju ako jedinú z bývalých brán mesta môžeme vidieť i dnes. V súčasnosti v nej sídli Divadlo z pasáže. Bránu postavili okolo roku 1541 v hradbovom múre, ktorý spájal Striebornú bránu vybudovanú na konci rovnomennej ulice s Baštou III. Múr prechádzal poza domové parcely Hornej striebornej ulice a v hornej tretine Dolnej ulice (v jej dvorových traktoch) sa pripájal k Bašte III. V tejto časti mesta boli vybudované až 3 línie opevnenia. Brána „na Striebornej ulici" otvárala prístup na domové parcely a do záhrad medzi druhou a treťou líniou opevnenia. V XIX. a aj v XX. storočí bránu viackrát prestavovali, čím podstatne zmenili jej vzhľad. Do priestoru medzi bránou a domom pristavali spojovací dvorový trakt a budova dostala veľké okná a balkón.

Na pozemku bývalého Komorského dvora (Kammerhofu), v miestach dnešnej Národnej ulice, stála spolu s dvomi baštami aj brána nazývaná bránou Komorského dvora. Oproti nej, na Hrone, bol vybudovaný drevený most, ktorý kolmo smeroval k dnešnej kaplnke sv. Jána Nepomuckého pod Urpínom. Pri bráne, ktorú pravdepodobne postavili už v prvej polovici XVI. storočia, stál aj pivovar. V polovici XVIII. storočia, keď Banská komora a mesto viedli dlhotrvajúce spory o vlastnícke práva na objekty opevnení v Kammerhofe, dala Komora 5. apríla 1758 bránu zamurovať. Neskôr sa podarilo spory urovnať a Bránu komorského dvora opäť otvorili. Asanovali ju niekedy po roku 1877.

Medzi tzv. vnútorné mestské brány počítame aj bránu (či skôr malú bránku), ktorú v roku 1576 vybudovali v hradbovom múre neďaleko Hronskej brány pod vedením kamenárskeho majstra Oswalda. Stála na konci parcely, ktorá od polovice XVII. storočia prináležala k pozemku mestského domu – dnešnej radnice na námestí. Od tejto skutočnosti sa odvodzoval aj jej názov – Brána pod mestským domom. Ďalšie poznatky o nej nemáme a nie je ani známe, kedy zanikla.

V poslednej tretine XIX. storočia v našom meste pôsobilo aj viacero zanietených fotografov, zásluhou ktorých môžeme i dnes väčšinu bývalých mestských brán obdivovať na zažltnutých fotografiách. V Banskej Bystrici pôsobil aj učiteľ kreslenia, insitný maliar Andor (Andrej) Stollmann, ktorého maľby mestských brán sa v hojnom počte zachovali až do dnešných dní. K väčšine z nich (okrem Dolnej brány) existujú dobové fotografie, ktoré v období rokov 1878 až 1929 A. Stollmannovi poslúžili ako predlohy pre jeho maľby.

Ján Baláž

Literatúra:

Jurkovich E., Slobodné kráľovské mesto Banská Bystrica – monografia

Graus I., Z minulosti a prítomnosti stredovekej mestskej fortifikácie Banskej Bystrice

SOCHA ANDREJA SLÁDKOVIČA V RADVANI A JEJ HISTÓRIA

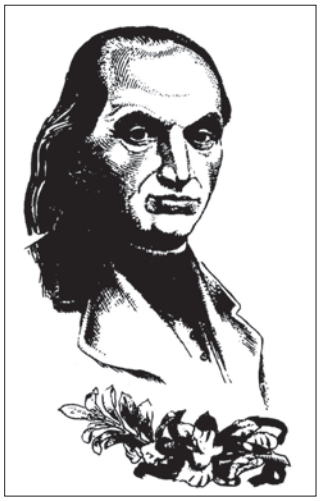

Pred evanjelickým kostolom v Radvani pôsobivo dominuje dôstojný pomník veľkému štúrovskému básnikovi a ev. kňazovi Andrejovi Sládkovičovi. Už desaťročia hľadí tento „pohronský slávik“ na svoj „špatnokrásny“ ľud a rozjíma o jeho minulosti, prítomnosti či budúcnosti. Keby vedel prehovoriť, možno by sme sa dozvedeli pútavé príbehy a zaujímavé hodnotenia... Vráťme sa však na začiatok.

Dnes už málokto vie, kedy a ako sa zrodila myšlienka na realizáciu tohto sochárskeho diela. Archív Literárneho a hudobného múzea ŠVK v Banskej Bystrici poskytuje odpoveď aj na túto otázku. Nachádza sa v ňom totiž kompletný dokument - kniha zápisníc prípravného výboru na postavenie sochy Andreja Sládkoviča.

Prvá zápisnica je datovaná 15. marcom 1924, posledná zachytáva udalosti z 9. júna 1940. Teda viac ako 16 rokov trval proces príprav a realizácie tohto monumentálneho diela, ktoré na nás stále pôsobí svojím majestátom.

Otlačok pečiatky z dobových dokumentov

Inicitíva na inštalovanie Sládkovičovej sochy v uvedenom priestore patrila Miestnemu odboru Matice slovenskej v Radvani, prirodzene v spolupráci s Čítacím spolkom Sládkovičovým, obcou a ev. a. v. cirkevným zborom. Po celý čas stál na čele prípravného výboru ev. farár Július Szeneš.

Na základe prieskumu situácie bolo rozhodnuté, že potrebné finančné prostriedky sa získajú zbierkou od obyvateľov v rámci celej ČSR, zároveň bolo určené aj lokalizovanie diela - pred evanjelickým kostolom. V čase rozhodnutia však priestor nebol voľný, stála na ňom ubytovňa pre sluhov pána A. Radvanského, známy pod názvom Pivnička. Po dlhom rokovaní s majiteľom odkúpila pozemok ev. cirkev za 42 tisíc Kč. Ďalej sa prípravný výbor uzniesol, že objednávku na umelecké dielo zadá banskobystrickému rodákovi, sochárovi Miroslavovi Motoškovi.

Nič však nie je také jednoduché, ako sa na prvý pohľad zdá. Na urýchlenie prác preto členovia prípravného výboru navrhli, aby sa položil aspoň základný kameň na pomník, a to k 10. výročiu zrodu novej republiky - 8. decembru 1928. Vzhľadom na nedostatočnú výšku potrebných finančných prostriedkov zbierka pokračovala ešte aj v roku 1933. Stav konta v pobočke Národnej banky v Banskej Bystrici v tom čase obsahoval čiastku 91.820,- Kč.

Inou a veľmi vážnou kapitolou bol problém okolo návrhu sochy. Členovia prípravného výboru mali výhrady voči predloženému modelu od M. Motošku, preto požiadali o posudky známe autority - Štefana Krčméryho, Vojtecha Ihringa a Miloša Bazovského, na konzultáciu prizvali aj architekta Emila Belluša. Rozhodnutie sa rodilo ťažko, dokonca na stretnutí 7. februára 1934 sa zúčastnili aj matiční funkcionári Jozef Cíger Hronský a Jozef Cincík. Uvažovalo sa o nových dielach od Ladislava Majerského či Fraňa Štefunku. Zaujímavosťou v tejto súvislosti sú požiadavky na sochu:

Sládkovič ako tichý spisovateľ a básnik mal by byť zvečnený v sediacej póze a nie stojacej, ktorý postoj viacej sa hodí pre ľudí výbojných akými boli Štúr, Hurban, Hodža, Štefánik a iní.

Sbierka na sochu A. Sládkoviča
Poštový úrad šekový v Prahe.

Složenka

Vklad Kč .....h..... Vk

na šekové konto čís. 400.760

Vyplní

Časť dobovej zloženky, ktorou bolo možné prispieť na realizáciu projektu.

Definitívne rozhodnutie padlo 30. marca 1938 (!), keď výbor súhlasil s návrhom M. Motošku a určil termín odhalenia sochy na 23. októbra 1938. Búrlivé udalosti okolo rozpadu ČSR a vzniku Slovenského štátu, ako i vojnové udalosti spôsobili však odklad - a tak sa slávnosť uskutočnila až 9. júna 1940.

Fotografia zo slávnostného odhalenia sochy z 9. júna 1940.

Odhalenie sochy Andreja Sládkoviča v Radvani sa konalo za účasti mnohých významných činovníkov. Hlavným rečníkom za vládu bol minister hospodárstva Gejza Medrický. Sochu odhalil minister a poslanec, spisovateľ Tido J. Gašpar, pri Sládkovičovom hrobe prehovoril ďalší poslanec slovenského snemu a zároveň básnik Emil Boleslav Lukáč. Hudobný sprievod obstarala vojenská hudba, medzi recitátormi bol napr. Andrej Sarvaš.

K tejto významnej udalosti bolo vytlačených 500 plagátov a 1 tisíc pozvánok, predávali sa aj bronzové odznaky.

Oficiálna časť slávnosti bola zakončená v užšom kruhu obedom v Národnom dome, na ktorý prítomných prominentov pozval starosta Banskej Bystrice Michal Samuhel.

Ako vidieť, nielen knihy, ale aj sochy majú svoje osudy!

Jana Borguľová

O ČOM HOVORÍ ZELENÁ SIEŇ V THURZOVOM DOME

Zelené izby v minulosti reprezentovali životný štýl bohatej šľachty a meštianstva. Tento typ interiéru sa k nám dostáva z vegetatívneho štýlu neskorej zaalpskej gotiky. Zlomky podobných miestností máme možnosť vidieť vo Zvolene na zámku a v dome č. 68, na donjone Oravského hradu, v B. Štiavnici v byte hradného kapitána, ďalej v Levoči, Kremnici a v Bratislave.

V Banskej Bystrici na Námestí SNP č. 4 bola takáto miestnosť objavená v Thurzovom dome počas reštauračných prác v 50. rokoch minulého storočia. V jedinej (v čase vzniku budovy) zaklenutej miestnosti o rozlohe 8,5 x 4,5 m, bol objavený výtvarný klenot presahujúci rámec Slovenska. Reštauračné práce viedli akademickí maliari E. Massányi a E. Petrikovič v čase od 5.septembra 1955 do 31.mája 1958. (V čiernej kresbe stvárnené rozviliny akantu majú rôzne odtiene zelenej[1], niektoré časti sú namaľované červenou a modrou farbou). Figurálne výjavy vo výmaľbe zelených izieb sú skôr výnimkou ako pravidlom. Žiaľ, časť výtvarného diela bola v takom stave[2], že miestnosť nebolo možné úplne obnoviť a aj preto sú dodnes problémy s výkladom interiéru, ktorý tvorí epický cyklus malieb s námetom baníctva a spravodlivého súdu.

Čo máme možnosť vidieť v zelenej izbe Thurzovho domu? [3]

1. Tanec s medveďom
2. Svätý Juraj v boji s drakom
3. Danielov sen a objavenie drahého kovu
4. Kristus a Samaritánka
5. Posledný súd
6. Svätá Batbora
7. Mojžiš
8. Zuzana a starci
9. Svätý Krištof
10. Stopy neurčenej figurálnej náplne
11. Zaniknutá náplň
12. Prorok s vrecom pšenice (Mystický mlyn)

Súčasťou takmer všetkých obrazov boli texty na nápisových páskach, ktoré vyjadrovali obsah obrazu. Žiaľ ani jeden nápis sa nezachoval, čo sťažuje interpretáciu malieb.

Valenú klenbu vymaľovanú rovnako akantovými rozvilinami zdobia heraldické znaky:
13. Erb kráľovnej Beatrix
14. Erb kráľa Mateja [4]

M. Smoláková posúva (v porovnaní s inými autormi) vznik výmaľby miestností do thurzovských čias, kedy bola Beatrix kráľovská vdova, ale stále majiteľka banských miest. Zdôvodňuje to dominantným postavením kráľovninho erbu v strede klenby a aj samotným zobrazením, totiž nad erbom Beatrix nie je symbolická kráľovská koruna, ale anjel vo funkcii nosiča štítu.[5]

Výnimočný výtvarný prejav a zložitosť ikonografického programu interiéru „Zelenej siene" nemá na Slovensku obdobu[6]. Preto si zaslúži viac pozornosti aj zo strany laickej verejnosti.

Nástenné maľby v Zelenej sieni v súčasnosti prechádzajú procesom reštaurácie a všetci sa spoločne tešíme na ich obnovený vzhľad.

Zuzana a starci, niekde uvádzané aj ako Zuzana v kúpeli.

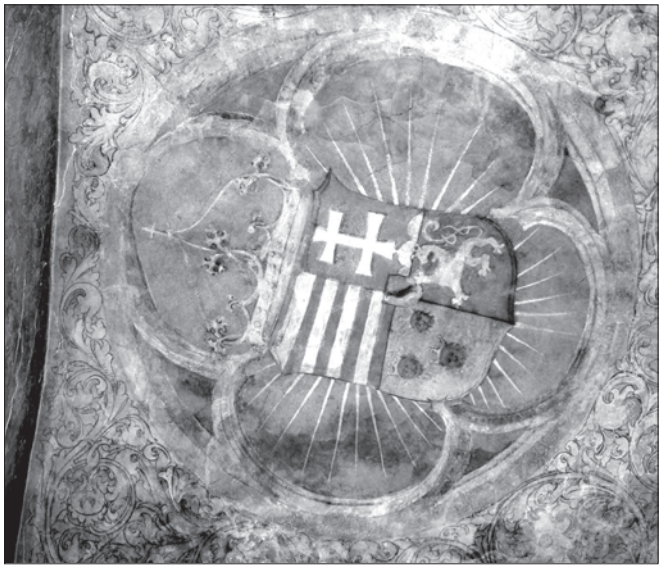

Erb kráľa Mateja Korvína.

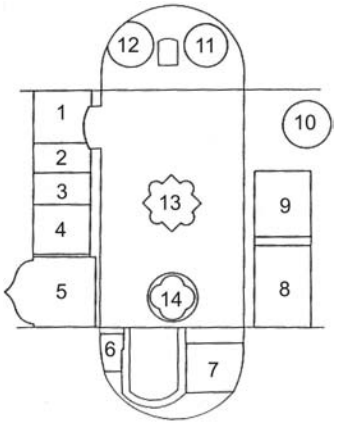

Nákres rozmiestnenia nástenných malieb.

Poznámky:

[1] Zelená farba – popredný nemecký umelecký reštaurátor G. Heidenreich sa domnieva, že zelená farba – zelený pigment „Schifergrün" používaná renesančnými maliarmi (L. Cranach, Botticelli, Bellini) sa dostávala na európsky umelecký trh zo Slovenska. Konkrétne ide o prírodne zrážaný zelený sferulitický malachit z oblasti Španej Doliny a Pieskov. (pozri podrobnejšie Permon: číslo 1., ročník 1., rok 2003, str. 11)

[2] Jeden z majiteľov Thurzovho domu, pravdepodobne na začiatku 20. storočia, si v tejto miestnosti urobil domácu udiareň, čím sa výrazne pričinil o znehodnotenie objektu

[3] Smoláková M.: K ikonografickej problematike nástenných malieb v tzv. Thurzovom dome v Banskej Bystrici, in: Archeológia historica, Brno 2001, č. 6

[4] Rovnakú dvojicu erbov máme možnosť zhliadnuť na predele oltára Mateja Korvína – Vir dolorum vo farskom kostole Sv. Jakuba v Levoči

[5] pozri Smoláková M.: c.d.

[6] Buran a kol.: Gotika, Bratislava, 2003, str. 499 - 507

Literatúra

Historická revue 1994 č. 9, Z. Ševčíková: Poklad v Banskej Bystrici – Thurzov dom

Pamiatky a múzeá 1955 – 1999

Permon, ročník 1. Banská Bystrica 2003

Permon, ročník 2. Banská Bystrica 2004

Baláž, J. Banská Bystrica 2004

Buran a kol.: Gotika SNG Bratislava 2003

Frický, Mestské pamiatkové rezervácie na Slovensku, Bratislava 1998

Nagy, 1. Príbehy z minulosti Banskej Bystrice. Banská Bystrica 1997

Sura, M. Banská Bystrica. Pamiatková rezervácia, Bratislava 1982

Vaculík, K.: Gotické umenie na Slovensku, Bratislava 1975

Vlachovič, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava 1964

Archeológia historica, Brno 2001, 2000 Banská Bystrica

Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta, Martin 1955

Banská Bystrica 1255 – 1995. Banská Bystrica 1995

Banské mestá na Slovensku. Martin 1990

Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok. 12, 13 Bratislava 1987, 1988

Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského mediarského podniku v Banskej Bystrici, Banská Bystrica 1995

Súpis pamiatok na Slovensku, Bratislava 1967

Jozef Duriančik

VĎAKA ZA POZORUHODNÉ PODUJATIE

Nenápadný plagátik na vstupných dverách Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici nás pozýval na pozoruhodné podujatie. Múzeum pripravilo pre návštevníkov putovanie po histórii mesta i regiónu.

Nebolo by to neobvyklé, veď múzea slúžia predsa tomuto cieľu. Ide však o formu podania histórie, ktorá sľubovala nevšedný zážitok. Nevedel by som charakterizovať, čo sme očakávali – historické pásmo sprostredkované divadelnými prostriedkami, šou za pomoci odborníkov prestrojených do dobových kostýmov, rozprávka pre deti a mládež s racionálnym jadrom…

Dal som sa nalákať a v určený deň so svojimi dvomi vnukmi sme zaplatili „ľudové" vstupné a s určitou dávkou napätia sme vo vstupnej hale vyčkávali, čo sa vlastne bude diať.

Kým sa to „divadlo" nezačalo, zhliadli sme tradičnú výstavu o Slovákoch z Nadlaku, ktorá svojim archaickým podaním málokoho z tridsiatky návštevníkov zaujala.

Keď sa už atmosféra začala blížiť k nude, do vstupnej haly vošli sympatickí mladí sprievodcovia. Ona a on. Dobové oblečenia neurčitého módneho smeru svojimi nápadnými farbami zaujali. Aj príhovor, ktorým nás pozvali na putovanie históriou, resp. prizvaním na hľadačskú cestu, zbystrili pozornosť predovšetkým mladšej generácie z návštevníkov.

Po niekoľkých minútach sme sa teda vybrali na putovanie a musím hneď na úvod povedať, že veľmi zaujímavé putovanie. A nehovorím, prosím, len za seba. Lebo môj názor, myslím si, nebol určujúci v zámysle autorov. Svoje úsilie zamerali na mladšie generácie. So zdarom. Uspeli.

Avšak, vydajme sa rýchlo po hľadačskej ceste po *baníckej rebélii v Banskej Bystrici v roku 1526.* Poviete si, koho by dnes, po toľkých rokoch, dokonca storočiach, mohla takáto rebélia zaujímať? Nuž áno, ide o formu podania dejinnej udalosti. Lebo my sme dostali lákavú úlohu, hľadať rebelov, ktorí po potlačení povstania mali byť potrestaní. A hľadali sme v miestnosti artefaktov bystrických cechov, našli sme ich erby a znaky, truhlice…, nemohli sme sa nedostať k baníkovi, predstavte si, bol celý v čiernom a bosý… obdivovali sme výtvory ľudových baníckych umelcov a nenápadne sme sa dostali k mimoriadne atraktívnej téme – do miestnosti k bystrickému katovi, s mečom v ruke, ale akým úžasným mečom – to by ste mali vidieť tiež. A aj predviedol, ako „pracoval", figurantom bol môj starší vnuk Teodor.., ledva sme sa dostali odtiaľ so zdravou kožou… Hľadačská mánia opantala mládež a my odrastlejší sme s úsmevom na tvári pozorovali nadšenie a zápal pre hru mladších putujúcich cestami histórie.

Myslím si, že tu sme pri koreni vecí, keď hľadačské úsilie pracovníkov Stredoslovenského múzea sa spojilo s hľadačským zápalom mladých návštevníkov. O to predsa išlo! Nájsť primerané spôsoby pre to, aby sa mládež začala interesovať o dejiny svojho mesta, svojej župy. Ukazuje sa, že tradičné formy prezentácie už dávno nepútajú pozornosť a nepriťahujú návštevníkov. A mladí zanietení pracovníci múzea – lebo všetci, ktorí sa nám po tejto hľadačskej ceste venovali, boli mladí odborníci, sa pokúsili o nachádzanie nových ciest múzejnej práce.

Poďme však ďalej: sprievodcovia nás viedli popred nádhernú sálu, kde sama kráľovná odpočívala v nádhernom kresle, jej róba splývala k zemi a koruna sa trblietala v lúčoch svetelného jasu… Kráľovná čakala na správy z Moravskej zeme, kam sa utiahli rebeli a odkiaľ ich mali vydať do rúk spravodlivosti. Škoda, že nemala chuť sa nám aspoň trošku venovať. Čas čakania si spríjemňovala sledovaním nádherného spevu mladého operného speváka… Aj my sme vypočuli krásnu áriu a potichu sme sa vydali ďalej, do pracovne mešťanostu Banskej Bystrice, z onoho roku 1526.

Mešťanosta vstal zo svojho impozantného kresla, pri ruke súdny meč a kým čakal na dolapených – (alebo nedolapených?) rebelantov, porozprával nám o sláve mesta, ktoré reprezentoval s noblesou sebe vlastnou, ukázal jedinečnosť erbu mesta, architektúru nebies sa dotýkajúcu… O niečo nám vzrástla hrdosť na naše vtedy bohaté a krásne mesto.

Nakoniec mešťanosta každému návštevníkovi podal ruku, (zdalo sa nám, že je to tá istá ruka, ktorú nám podal kat, čo nám však vôbec neprekážalo) a rozlúčil sa s nami certifikátom v dobovej úprave. Prečítali sme si text tohto znenia:

„Ján Greimel, z Božej milosti richtár slobodného kráľovského mesta Bystrica touto listinou potvrdzujem, že ten, komu pridelená jest, počas osláv 750. výročia mesta Banská Bystrica, priestory Thurzovho domu navštívil a tak pri dolapení vodcov vzbúrených baníkov pomáhal. V Bystrici roku pána 2005."

Osobne som zažil o niekoľko dní ešte jedno, zdôrazňujem že veľké prekvapenie. A toto prekvapenie bolo pre mňa najvýznamnejšie z celého naháňania vzbúrených baníkov. O niekoľko dní som prišiel navštíviť svojich vnukov a v spomienkach sme sa znova vrátili do múzea. Spýtal som sa ich, či sa ešte pamätajú na meno spoločnosti, ktorá vlastnila medené bane. Teodor mi suverénne odpovedal, že to bola predsa Thurzovsko – Fugerovská spoločnosť. Tých Fugerovcov vraj (a ja mu verím) počul prvýkrát v múzeu. A doplnil, že medenú rudu z Bystrica vozili kamsi až do Španielska, s medziskladom v obrovských pivniciach hradu Červený Kameň.

Ten mladší vnuk, prvák Danko zas vymenoval asi sedem z cechov, ktoré pôsobili v Banskej Bystrici menovali desiatky výrobkov, dokonca rozlúštili aj názov takej „sekerky" zvanej fokoš, pamätali sa na súdne právo richtára, úlohu kata v meste a jednotlivé druhy trestov, opevnenia a výstavbu mesta a jeho význam popri zlatej Kremnici a striebornej Banskej Štiavnici, čosi spomínali aj z histórie susedného kráľovského mesta Ľubietová, dokonca spomenuli si aj na meno kráľovnej, ktorá sa oddávala opernej hudbe, s radosťou mi prečítali certifikát mešťanostu titulovaného richtár…

Po nebadanom preverení poznatkov, ktoré si vnuci osvojili, som rozmýšľal nad novátorským prístupom pracovníkov Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici a s vďakou som kvitoval výsledky ich snaženia.

Som presvedčený, že toto je jedna z úspešných ciest dostať výsledky práce našich múzeí do pozornosti verejnosti. Nechcel by som devalvovať snaženia iných múzejníkov, ktorí lákajú návštevníkov na strašidlá, bozky princezien a princov, či zástupy iných atraktívnych oblúd, ale.., šírenie vzdelanosti, kultúry, vedomostí o ľudovej a umeleckej tvorbe, architektúre a vývoji spoločnosti a národa – to je hlavným cieľom pôsobenia aj múzeí. A tieto úlohy Bystričania nanajvýš splnili.

O to viac, že viem si predstaviť zložitosti príprav takéhoto podujatia, vynaložené financie, ktoré inde budú chýbať, vyškolenie „hercov" a iné tisícoraké maličkosti sťažujúce každý krok… Čo je však hlavné, dielo sa vydarilo a nám ostáva poďakovať sa, blahoželať a priať si: Len tak ďalej, pracovníci Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, držíme vám palce.

Ladislav Takáč

PRED 70 ROKMI SA V BANSKEJ BYSTRICI USKUTOČNILI HRY MAKABI

K najväčším a najvýznamnejším lyžiarskym podujatiam a športovým vôbec v Banskej Bystrici patrili II. svetové zimné hry židovskej mládeže Makabi v dňoch 17. – 24. februára 1936, ktorých sa zúčastnili pretekári, športovci a turisti z pätnástich štátov sveta.

Logo podujatia z roku 1936.

I. ročník zimných hier Makabi zorganizovali v Poľsku v lyžiarskom stredisku Zakopané v roku 1933. Zúčastnilo sa ho asi tisíc pretekárov a desaťtisíc divákov z jedenástich krajín sveta. III. ročník sa mal konať v roku 1939, ale pre narastajúce vojnové hrozby a v dôsledku agresívnej politiky nacizmu a fašizmu sa tieto hry už nekonali. Po skončení 2. svetovej vojny aj v dôsledku holocaustu sa táto tradícia už neobnovila. II. ročník v Banskej Bystrici bol aj posledným podujatím tohto typu a charakteru.

V prvej ČSR existovalo šesťdesiat telovýchovných a športových jednôt Makabi s vyše šesťtisíc členmi a s početnými a agilnými lyžiarskymi oddielmi a odbormi. Aj v Banskej Bystrici v 20. a 30. rokoch minulého storočia pracovala športová jednota Makabi, v ktorej jednu z najaktívnejších zložiek predstavoval lyžiarsky odbor. V roku 1934 táto jednota začala stavať v Kremnických vrchoch nad obcou Králiky svoju turistickú základňu – chatu Makabi. V nasledujúcom roku stavbu dokončili a v roku 1936 už poslúžila ako hlavná základňa lyžiarskych bežeckých disciplín II. svetových zimných hier židovskej mládeže v Banskej Bystrici.

Banská Bystrica víta účastníkov zimných hier. Pohľad od Malej stanice na Národnú ulicu.

5. januára 1935 zasadal v Bratislave výbor Svetového zväzu Makabi na čele s jeho predsedom prof. Brodetským z Londýna. Tu sa definitívne rozhodlo, že II. svetové zimné hry Makabi sa budú konať v dňoch 17. – 24. februára 1936 v Banskej Bystrici na Slovensku. Ustanovil sa organizačný výbor a sekretariát zimných hier na čele s Dr. Weichherzom a Ing. L. Reissom. Sedemdesiatčlenná pracovná komisia v Banskej Bystrici s pomocou členov a funkcionárov SKI-klubu, lyžiarskych odborov Sokola, KČST, YMCY, Mestskej rady (protektor podujatia), Banskobystrickej obchodnej a priemyselnej komory, veliteľstva 10. pešej divízie, desiatok firiem, podnikov, obchodov a dielní, ich majiteľov a celého banskobystrického obyvateľstva, začala organizovať toto najväčšie a najvýznamnejšie športové podujatie nielen v histórii mesta, stredného Slovenska, ale i celého Slovenska v 30. rokoch.

Veľká starostlivosť sa venovala aj propagácii podujatia. Ing. Kraus vyhotovil propagačný plagát, do tlače sa pripravila brožúra, ktorá okrem športových a turistických podmienok, prírodných krás Nízkych Tatier, Veľkej Fatry a Kremnických vrchov propagovala pamiatky a pamätihodnosti Banskej Bystrice, ale aj Kremnice, Zvolena a Banskej Štiavnice. Priblížila čitateľom dejisko hier a stredné Slovensko nielen po stránke športovej, turistickej, rekreačnej, ubytovacej, ale najmä aj po stránke spoločenskej a kultúrnej. Brožúra vzbudila taký dopyt a záujem, že jej pôvodný náklad sa musel zdvojnásobiť. O zimných hrách Makabi v Banskej Bystrici informoval rozhlas v Prahe, Bratislave, Brne a Košiciach. Správy, články, reportáže, pred i v priebehu podujatia, priniesli popredné domáce a zahraničné noviny a časopisy. Československé železnice poskytli účastníkom a záujemcom 50%-tnú zľavu na cestovnom do Banskej Bystrice. Vyslali mimoriadne vlaky z Prahy, Brna, Ostravy, Bratislavy a Košíc. Ministerstvo zahraničných vecí ČSR vydalo bezplatne víza všetkým zahraničným pretekárom a turistom. Ubytovanie účastníkov organizačná komisia zabezpečila v Banskej Bystrici, v hoteloch, chatách, ubytovniach, ale aj v súkromí, v rodinách. Ďalšie tisíce návštevníkov sa ubytovali v kúpeľoch na Sliači a vo Zvolene.

II. svetových zimných hier Makabi v Banskej Bystrici v roku 1936 sa zúčastnilo okrem československých, vyše päťtisíc športovcov z pätnástich krajín sveta : Anglicka, Bulharska, Dánska, Grécka, Holandska, Juhoslávie, Litvy, Lotyšska, Maďarska, Nórska, Nemecka, Poľska, Rakúska, Rumunska a Švajčiarska. K zahraničným návštevníkom a turistom sa pripojili tisíce divákov mesta Banskej Bystrice, zo stredného Slovenska a z celej republiky.

V programe hier nájdeme prakticky všetky zimné športy. Muži bežali 18 km, 30 km a štafetu na 10 km. Ženy absolvovali beh na 7 km. Všetky bežecké disciplíny mali štart a cieľ pri chate Makabi na Králikoch. Zjazdové disciplíny sa uskutočnili na svahoch Krížnej vo Veľkej Fatre. Preteky na sánkach boli v obci Kordíky. Skokani súťažili na najlepšom skokanskom mostíku v ČSR – mostíku gen. M. R. Štefánika na Srnkovej. Rýchlokorčuľovanie pozostávalo z behu na 500 m, 1 500 m, 5 000 m a 10 000 m mužov. Na hokejový turnaj sa prihlásili mužstvá Nemecka, Rakúska, Rumunska a Československa. Krasokorčuľovanie, rýchlokorčuľovanie a hokejový turnaj sa uskutočnili na klzisku v mestskom parku v Banskej Bystrici. Najviac pretekárov štartovalo v slalome mužov, celkove 99. Najviac žien v tej istej disciplíne, celkove 22.

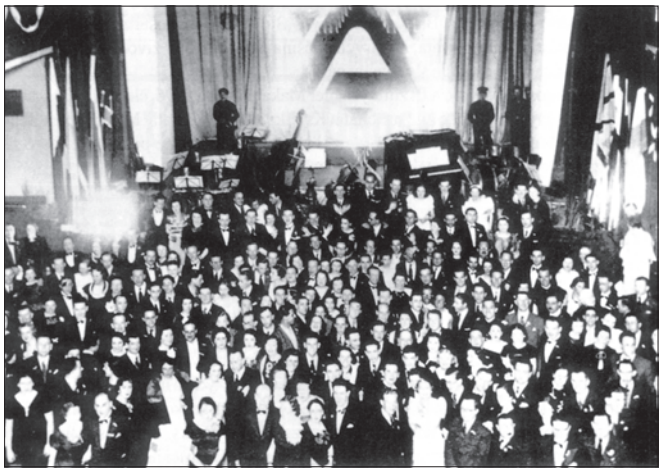

Zo slávnostného otvorenia hier v Národnom dome.

Celý týždeň, od 17. do 24. februára 1936, Banská Bystrica a jej široké okolie žili v slávnostnej športovej atmosfére. Všetky súťažné disciplíny sa tešili veľkému záujmu divákov, tisíce ktorých povzbudzovali pretekárov, domácich i zahraničných. Prirodzene, že najväčší divácky záujem bol o bežecké a skokanské disciplíny. Organizátori podujatia pripravili bohatý program aj pre turistov a divákov. Každý deň sa mohli zúčastniť zájazdov do okolitých miest a pohorí, predovšetkým však do Zvolena, Kremnice, Banskej Štiavnice, Španej Doliny, na Donovaly, do Nízkych Tatier, Veľkej Fatry či Kremnických vrchov. Prekrásna príroda, dobré snehové podmienky i počasie, skvelá organizácia, obrovský záujem divákov, pohostinnosť a prívetivosť ľudí, bohatý spoločenský a kultúrny program, to všetko zanechalo v zahraničných účastníkoch hier tie najlepšie zážitky

a dojmy. Počas týchto dní mesto a celé stredné Slovensko, ich obyvatelia žili intenzívnym spoločenským a kultúrnym životom. Uskutočnili sa slávnostné koncerty, divadelné predstavenia, výstavy umeleckých diel aj so športovou a lyžiarskou tematikou, literárne večierky, v kinách sa premietali športové filmy, v kostoloch sa konali ekumenické bohoslužby. V dvorane Národného domu v Banskej Bystrici každý večer bolo spoločenské a kultúrne podujatie – slávnostné otvorenie hier, zoznamovací večer, slávnostná akadémia, reprezentačný ples, slávnostné vyhlasovanie výsledkov, odovzdávanie cien víťazom a slávnostný záver celého podujatia.

Pre Slovensko a Banskú Bystricu priniesli II. svetové zimné hry židovskej mládeže Makabi veľký politický, spoločenský, ekonomický, športový a kultúrny prínos. Tisíce účastníkov z pätnástich krajín sveta na vlastné oči videli a spoznali slovenské pohoria Nízke Tatry, Veľkú Fatru, Kremnické vrchy, Poľanu a Slovenské rudohorie, ich krásy, turistické, rekreačné, športové, ubytovacie a iné podmienky a možnosti, ktoré popularizovali vo svojich krajinách. Videli skvostné stredoveké mestá s ich pamiatkami a pozoruhodnosťami. Nemalý bol aj hospodársky prínos zimných hier Makabi. Odborníci z Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici vypočítali, že účastníci umožnili mestu, podnikom a jeho obyvateľom získať okolo 3 miliónov československých korún, čo predstavovalo na ten čas úctyhodnú sumu.

Všetkých účastníkov podujatia, najmä z krajín s totalitným alebo polovojenským režimom, (vtedajšie Nemecko, Maďarsko, Poľsko, Rakúsko, Rumunsko), najviac prekvapili najmä demokratické pomery, priateľská atmosféra, tolerancia a znášanlivosť ľudí, sympatie k nim, bezprostrednosť našich ľudí ku všetkým, bez rozdielu náboženskej, rasovej či národnostnej príslušnosti. Zo všetkých uznanlivých a pozitívnych výrokov na adresu mesta, jeho obyvateľov, predstaviteľov, organizátorov uvedieme len niekoľko.

Vedúci činiteľ rakúskej výpravy vyjadril svoje pocity nasledovne : *„Nikdy sme nevedeli, že pár hodín cesty od Viedne leží taký krásny kraj a býva tak nádherný ľud. Nenachádzam slov chvály pre tento zdvorilý, prívetivý a milý národ. Naozaj si zaslúži žiť v takej prekrásnej vlasti“!*

Švajčiarski účastníci napísali : *„Viete ako ťažko ste nás museli prehovárať, aby sme sem pricestovali. Mysleli sme si, že nám Švajčiarom naozaj nemôžete nič nového poskytnúť. Ako sme sa mýlili! Pobyt vo Vašom kraji a stretnutia s Vašimi spoluobčanmi boli pre nás takým zážitkom, na ktorý nikdy nezabudneme!“*

A nakoniec dojmy, pocity a zážitky z Makabiády v Banskej Bystrici za všetkých zahraničných účastníkov vyjadril Jaques S. Niego, predseda Makabi Haskovo z Bulharska : *„Pri mojom odchode volám krásnej Banskej Bystrici – Zbohom! Mám veľkú radosť, že som ju mohol vidieť. Tých niekoľko dní, ktoré som tu strávil, budú mi vždy v živej pamäti a nikdy na ne nezabudnem! S radosťou som konštatoval demokratický pomer, ktorý panuje v Československej republike medzi všetkými ľuďmi bez rozdielu náboženstva a národnosti. Keď opúšťam krásne Slovensko a vraciam sa do Bulharska mám tie najlepšie dojmy. Ďakujem všetkým pracovníkom, ktorí sa pričinili o usporiadanie a zdar II. svetových zimných hier Makabi v Banskej Bystrici a dali nám, príslušníkom cudzích štátov, príležitosť zúčastniť sa* tohto *veľkolepého podniku, poznať Slovensko, jeho milý ľud a utešenú Banskú Bystricu*!“

II. svetové zimné hry židovskej mládeže Makabi v Banskej Bystrici v dňoch 17. – 24. februára 1936 sa stali v rokoch prvej Československej republiky najväčším a najvýznamnejším športovým podujatím na Slovensku. V roku 1936, okrem Zimných olympijských hier v Gramisch-Paterkirchene v Nemecku, to bolo najväčšie podujatie zimných športov v Európe. Banská Bystrica a Slovensko sa dostali do povedomia občanov prinajmenšom pätnástich krajín sveta, z ktorých väčšina si po prvýkrát v živote uvedomila, že vôbec existujú a že existuje slovenský národ.

Bratislav
Čísl
Roč

Vychodí každý p
Redakci
– Čísl

Predplatné na
Kč.- 14.

Orauný
sudcov fs
Moravske
okrsku Č
svázu. —
ballového
table-tens
župy čsl.

II. svetové zimné hry Makabi v Banskej Bystrici

II SVETOVÉ ZIMNÉ HRE „MAKABI“ BANSKÁ BYSTRICA ČSR 18-24-II-1936

—km— Dnes sú v Banskej Bystrici zahájené II. Svetové zimné hry Makabi v Banskej Bystrici, ktoré sú najväčším tohoročným športovým podnikom Slovenska. Na 250 závodníkov rôznych štátov Europy: Norska, Lotyšska, Anglie, Švajčiarska, Rumunska, Maďarska, Nemecka, Juhoslávie, Poľska a Československa sišlo sa už do Banskej Bystrice, aby v nekrvavom boji bojovali tu o primát v rôznych druhoch zimného športu.

Program je veľmi bohatý a obsiahly. Slávnostné zahájenie je dnes, kedy o 21. hodine je soznamovací večierok za účasti oficiálv Národnom dome „Tanečný večer“ svetoznámej deväťčlennej tanečnej skupiny Gizi Geertovej a Fritza Bergera z Viedne.

Vo štvrtok, 20. februára:

O 8. hod. krasobrusliarske závody, povinná jazda. O 11. hod. slalom mužov a žien, zasa na Križnej vo Veľkej Fatre. Prihlásených je dohromady na 100 závodníkov, aj v tomto závode budú iste závodníci Rakúska a Švajčiarska hrať vynikajúcu úlohu. Večer o 20. hod. je opäť krasobrusliarska exhibícia. O 21. hod. recitačný večer vynikajúceho palestínskeho umelca Jehudy Ehrenkranza v Národnom Dome.

V piatok, 21. februára:

Závod v behu na 18 km pre mužov a 7 km pre ženy. Prihlásených závodníkov je mužov asi 60, žien asi 20, z toho je asi 30 z Československa a 50 z cudziny. Početne najsilnejšie je Nemecko, ktoré na tieto dva závody posiela 15 závodníkov, Poľsko 7, Juhoslávia 6 atď. Večer o 18.30 hod. je hockeyový zápas turnaja.

V sobotu, 22. februára:

Po stránke športovej je tento deň najslabším, len zápas v kanadskom hockeyi bude o 18.30 h., ináč je na programe o 10.30 slávnostná bohoslužba, poobede o 16. hod Meeting židovskej strany Č. S. R., večer potom o 21. hod. reprezentačný ples organizačného výboru II. svetových zimných hier Makabi v Národnom dome.

V nedeľu, 23. februára:

O 9. hod. Krasobrusliarske závody, voľná jazda. Poobede závod v skoku na lyžiach, večer o 18.30 finále hockeyového turnaja. Večer o 21. hod. vyhlásenie výsledkov a rozdelenie cien vo veľkom sále Národného domu.

V pondelok, 23. februára:

Závod na vytrvalosť na 30 km na lyžiach a slávnostné zakľúčenie II. zimných svetových hier.

Ukážka z dobovej tlače, ktorá podujatiu venovala náležitú pozornosť.

Pri príležitosti 60. výročia zimných hier Makabi v roku 1996, členovia Židovskej obce v Banskej Bystrici obnovili na chate nad Králikami (bývalá chata Makabi) tradíciu športových pretekov v lyžovaní. Nadviazali tak na pozoruhodné podujatie, ktoré sa navždy zapísalo do dejín lyžiarskeho športu v Banskej Bystrici a na Slovensku.

Karol Fremal

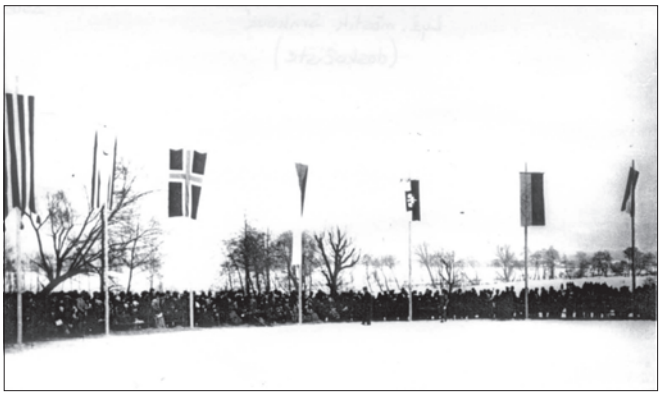

Dojazdová plocha pod skokanským mostíkom na Srnkovej bola zaplnená divákmi.

BANSKOBYSTRICKÝ GEOMONTÁNNY PARK

(využitie prírodného a kultúrneho dedičstva pre cestovný ruch)

Veľká atraktivita Banskobystrického okresu - prítomnosť veľkého, najmä geomontánneho, ale i kultúrno-historického a prírodného potenciálu a predovšetkým dlhodobo pociťovaná potreba jeho lepšieho využívania, boli hlavnými dôvodmi, prečo v r. 2004 vznikla myšlienka budovania Banskobystrického geomontánneho parku. RNDr. Ľuboslav Maťo (Štátny geologický ústav Dionýza Štúra) a pán Milan Žuffa - Ellek (občianske združenie Nový Kumšt) sú odborníci, ktorí stáli pri zrode tejto myšlienky. V súčasnosti za projektom Banskobystrický geomontánny park stoja aj také subjekty ako Banskobystrický samosprávny kraj, Mesto Banská Bystrica, mikroregióny Pozdola Bystrice, Pod Panským dielom, Starohorská dolina, RENTaR, Kremnické vrchy – Východ a Severné Podpoľanie, ako aj združenie cestovného ruchu BYSTRICIENSIS, občianske združenie Historický región Veporské vrchy, Stredoslovenské múzeum, Slovenská agentúra životného prostredia, Slovensko-švajčiarske združenie pre rozvoj cestovného ruch a občianske združenie KRTKo.

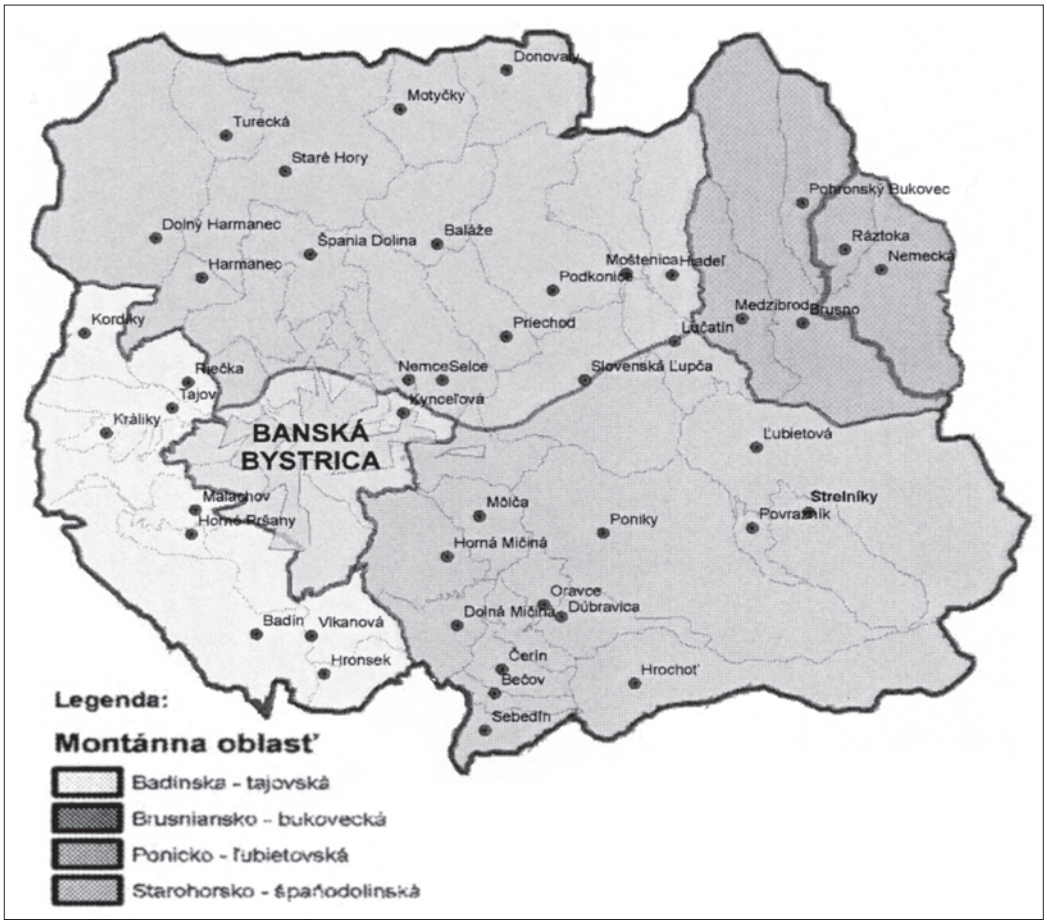

Čo vlasne je geopark?

Vo všeobecnosti možno geoparky charakterizovať ako územia, ktoré majú geologický potenciál určitého významu alebo krásy, väčšinou úzko spojený s ekologickým, historickým, archeologickým alebo kultúrnym potenciálom. **Jednou z mnohých príležitostí, ktoré geoparky ponúkajú pre rozvoj územia, je zhodnotenie bohatých geologicko-montanistických, kultúrno-historických a ekologických daností týchto oblastí na prezentáciu v cestovnom ruchu.**

Projekt Banskobystrického geomontánneho parku je riešením spoločného postupu jednotlivých subjektov (podnikateľov, obcí, združení a p.) **pri využívaní jedinečných zdrojov Banskej Bystrice a okolia pre rozvoj cestovného ruchu.** Jeho hlavná myšlienka spočíva v trvalo udržateľnom využívaní a zhodnocovaní geomontánnych, prírodných a kultúrno-historických fenoménov dotknutej oblasti na prezentáciu v cestovnom ruchu. **Úlohou projektu je nájsť spôsob ako presadiť atraktívne územie v projektoch rozvoja, na trhu cestovného ruchu a zvýšiť konkurencieschopnosť odvetvia cestovného ruchu v Banskej Bystrici a okolí vytvorením ekonomicky a environmentálne udržateľného produktu poznávacieho cestovného ruchu zameraného na históriu baníctva, kultúru, prírodné a geologické danosti.**

Ciele projektu Banskobystrický geomontánny park

Hlavný cieľ - Využitie prírodných, montánnych, geologických, kultúrnych a historických daností územia pre komplexný rozvoj cestovného ruchu v Banskej Bystrici a okolí.

Čiastkové ciele:

1. Vybudovanie partnerstva s efektívnym systémom komunikácie a funkčnými prevádzkovými vzťahmi.
2. Príprava územia na spoločný koordinovaný rozvoj cestovného ruchu a vypracovanie stratégie využitia prírodných, montánnych, geologických, kultúrnych a historických daností územia.

Niektoré špecifické ciele

1. Ochrana prírody a krajiny a jej citlivé využitie v cestovnom ruchu.
2. Tvorba spoločného produktu Banskobystrického geomontánneho parku.
3. Zvýšenie konkurencieschopnosti cestovného ruchu v záujmovom území projektu.
4. Vyššia kvalita služieb cestovného ruchu a tvorba balíkov služieb.
5. Zvýšenie návštevnosti regiónu a predĺženie pobytu návštevníkov.
6. Obnova a záchrana geomontánnych daností a kultúrno-historického dedičstva oblasti.
7. Posilnenie environmentálneho povedomia návštevníkov a domáceho obyvateľstva.
8. Posilnenie historického povedomia a kultúrnej identity domácich obyvateľov.
9. Posilnenie spolupráce a vedomia historickej integrity stredoslovenských banských miest.
10. Nárast podávania spoločných a individuálnych rozvojových projektov na financovanie a zvýšenie pravdepodobnosti ich úspechu.

Navrhnuté územie Banskobystrického geomontánneho parku kopíruje administratívne hranice okresu a je celé pokryté katastrálnym územím mesta Banská Bystrica a šiestimi vidieckymi mikroregiónmi *(MR Pozdola Bystrice, MR Pod Panským dielom, MR Starohorská dolina, MR Rentar, MR Kremnické vrchy, MR Severné Podpoľanie*).

S ohľadom na súčasný stav cestovného ruchu v regióne, pripravenosti územia a miestnych aktérov, množstvo a stav historických a prírodných pamiatok bola oblasť rozdelená na pilotnú oblasť (Starohorsko-špaňodolinská montánna oblasť) a na ďalšie územia (Ponicko-ľubietovská montánna oblasť, Badínsko-tajovská montánna oblasť a Brusniansko-bukovecká montánna oblasť a mesto Banská Bystrica), kde budú výsledky pilotného projektu postupne aplikované.

Realizácia Banskobystrického geomontánneho parku môže priniesť profit všetkým zainteresovaným a to nielen samospráve, podnikateľskej sfére, odborným a neziskovým organizáciám zainteresovaným na rozvoji cestovného ruchu, ale hlavne domácim a zahraničným návštevníkom regiónu a tiež miestnemu obyvateľstvu. Medzi **očakávané prínosy projektu** patrí **vybudovanie partnerstva rozvojových aktérov cestovného ruchu, informačný systém Banskobystrického geomontánneho parku, audity územia a zdrojov** – teda poznanie východiskovej situácie pre ďalší rozvoj a plánovanie aktivít v regióne, **stratégia rozvoja cestovného ruchu, tvorba spoločného produktu Banskobystrického geomontánneho parku, spoločný marketing** a v neposlednom rade **konkurencieschopné rozvojové projekty z územia.**

O ďalšom dianí v rámci projektu Banskobystrický goemontánny park vás budeme určite informovať.

Branislav Baláž

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva**: BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu,** Vychádza štvrťročne. **Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender. **Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., **Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., PhDr. Igor Graus, prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Ján Vicen, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr.Vladimír Sklenka, **Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina, **Adresa redakcie:** Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, **e-mailový kontakt**: permon@fhv.umb.sk, jarina@misbb.sk, **Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča, **Registr. číslo:** OÚ-OPT-1/2003. Revue vychádza v rámci grantového projektu VUGA UMB Vedou k poznaniu a ľudskosti. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra.